

Nicolae Isar

George Panu, promotor al modernizării.

Discursuri în Senatul României (1892-1895)

*Fiicei mele, Roxana, cu
mulțumiri pentru ajutorul
acordat la corectura
textelor din acest volum.*

Prof. univ. dr. Nicolae Isar

**GEORGE PANU,
PROMOTOR AL MODERNIZĂRII.**

Discursuri în Senatul României (1892-1895)

**EDITURA UNIVERSITARĂ
București, 2016**

I. GEORGE PANU, „SEMĂNĂTORUL DE IDEI” - un promotor al modernizării României

[*Studiu introductiv*]

Lucrarea de față, cum indică și titlul, nu este o monografie dedicată vieții și activității acestui remarcabil om politic și de cultură care a fost G. Panu, figură pitorească în peisajul societății românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și de la începutul secolului XX.

Lucrarea se referă numai la una dintre ipostazele omului politic, aceea de parlamentar, senator în răstimpul celei mai importante guvernări conservatoare din decembrie 1891 – octombrie 1895. A fost un al doilea interval de activitate parlamentară după acela, anterior, de deputat. Acest mandat de senator a fost acela în care reputatul om politic, mai mult ca oricând, și-a pus în valoare, ca orator, calitatea lui excepțională de „semănător de idei”.

Această semnificativă defnire, în câteva cuvinte, a personalității și meritelor lui G. Panu a fost consemnată mai întâi pe soclul bustului său din Grădina „Cișmigiu” ridicat prin subscripție publică și efectuat de un sculptor puțin cunoscut astăzi, Gh. Horvath (același care a făcut și statuia lui Vasile Lascăr). Ulterior, această potrivită caracterizare a fost pusă în circulație într-un studiu din anul 1933, aparținând unui scriitor din cercul apropiaților săi, G.D. Anghel (G. Panu, *Semănătorul de idei*, publicat în revista „Libertatea”, apoi și separat).

Or, în lucrarea de față, reproducând principalele discursuri în calitate de senator din anii 1892-1895, ne propunem să punem în evidență ipostaza lui G. Panu de semănător de idei în ceea ce

privește modernizarea societății românești, pe multiple planuri, pentru care el a pledat neobosit, cu talent și ardoare patriotică, în acești ani, transformând tribuna Parlamentului român într-un mijloc de iradiere a ideilor în viața publică.

Dar Panu nu a fost numai un om politic important, recunoscut ca atare de contemporanii săi, ci s-a remarcat și sub alte aspecte: de gazetar, plin de vervă și spirit polemic, de jurist, de mare reputație, de scriitor și critic literar, cunoscut ca principal autor al „Amintirilor” de la *Junimea*, în sfârșit, de istoric, domeniu în care, e drept, nu a reușit pe deplin.

Cu o personalitate complexă, cu o energie nestăvilă, răspândită într-o sumedenie de activități, biografia lui G. Panu, de-a lungul timpului, până astăzi, nu a putut fi reconstituită decât parțial, studiile care i-au fost consacrate, de obicei, mergând pe aspecte sau laturi ale activității și personalității sale. Există totuși, o lucrare mai amplă, la origine teză de doctorat, care a fost publicată în anul 1987, intitulată *Gh. Panu și radicalismul românesc la sfârșitul secolului al XIX-lea*, având ca autor pe Corneliu Mateescu.

Pentru reconstituirea vieții și activității lui G. Panu rămân utile, fără îndoială, și alte contribuții de dimensiuni mai mici sau mai mari, unele dintre ele fiind amintiri, aparținând unor apropiați ai săi. Pe lângă C.D. Anghel, citat deja, ar fi de trimis aici la Const. Bacalbașa, Calistrat Hogaș, Gr. Tocilescu, Caroni-Chilom ș.a.; dintre autorii mai apropiați în timp, ar fi de amintit aici Marin Rădulescu, Al. Săndulescu, Alex. Leon, Paraschiva Căncea, Ion Bulei ș.a. De asemenea, interesante sunt analizele punctuale sau trimiterile la G. Panu din monografiile sau sintezele privind viața politică sau istoria Parlamentului, aparținând unor istorici specialiști în istoria modernă a României, precum Anastase Iordache, Paraschiva Căncea, I. Bulei, M. Iosa, N. Isar ș.a.

Chiar dacă, așa cum am menționat, o lucrare amplă de analiză asupra vieții și personalității lui G. Panu rămâne încă de așteptat, cum observăm, există totuși o bibliografie minimă asupra lui G. Panu, pe care cei interesați o pot consulta.

*

* *

Născut în martie 1848 în Iași, G. Panu, în copilăria și adolescența sa, a beneficiat de atmosfera culturală a orașului, de valorile intelectuale ale acestuia. Și-a făcut școala primară la Trei Ierarhi, cursul liceal la Academia Mihăileană, apoi Facultatea de Litere în recenta înființată Universitate din Iași pe care a absolvit-o în anul 1869, de la această dată dedicându-se unei cariere didactice (ca profesor la liceul „Alexandru cel Bun”).

Interesante sunt pentru analiști opțiunile lui politice din acești ani, ca elev și student, ca și alți tineri de aceeași vârstă, fiind atras cu deosebire de curentul bărnăuțean, promovat de „Frațiunea liberă și independentă”, condusă de prof. Nicolae Ionescu. Se desprinde la un moment dat, cât de cât, de atmosfera acestui curent, care, între altele, se ridică împotriva ideii domnului străin, apropiindu-se de cercul „Junimii”, atras de reputația patronilor acesteia, în frunte cu Titu Maiorescu și P.P. Carp. Deși structural, greu de influențat, aici, cunoaște roadele participării la ședințele „Junimii”, publicând în paginile revistei „Convorbiri literare”, în anii 1872-1874, primele sale studii – studii de istorie – spre care s-au îndreptat pentru început opțiunile lui științifice (mai întâi, *Studii asupra atârării sau neatârării politice a românilor în deosebite timpuri*, apoi, *Studiul istoriei la români*). Erau încercări istorice cu săgeți critice la adresa operei lui B.P. Hasdeu – cărturar celebru în epocă – care dovedeau curajul și spiritul critic al tânărului Panu, conferind acestuia, în același timp, un început de notorietate în viața publică.

Într-o nouă etapă intră biografia lui Panu odată cu trimiterea lui la studii în Occident, la recomandarea lui Titu Maiorescu, devenit ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice (1874-1876). Ajuns la Paris, în 1875, urmează cursurile de la *École de Hautes Études*, pe care nu le finalizează, pentru a se deplasa la Bruxelles, urmând aici cursurile Facultății de Drept, pe care le finalizează cu o teză de doctorat în drept.

În Occident în acești ani de studii, 1875-1879, G. Panu a fost receptiv la curente social-politice care vizau lărgirea democrației și, totodată, interesul pentru clasele de jos ale societății (în acest sens, s-ar explica discutata afiliere a lui la Internaționala I socialistă).

În orice caz, din acești ani datează și apropierea lui de fruntașul liberal-democrat C.A. Rosetti, aflat un timp la Paris, în ajunul Războiului de Independență. Republicanismul fruntașului liberal – ulterior infirmat din motive de oportunitate politică –, ca și radicalismul ideilor sale, opțiunea pentru reforme profunde în sens democratic, mergeau la inimă lui G. Panu, și aveau să se transforme în elemente constante de-a lungul activității lui politice.

Revenit în țară în 1879, cu această orientare, definitivă, spre un radicalism care se va plasa în stânga vieții politice din România – dar care nu va merge atât de departe încât să se confunde cu programul cercurilor socialiste, care începeau să se afirme –, prin intermediul lui C.A. Rosetti, G. Panu stabilește legături cu I.C. Brătianu, în același timp îndepărtându-se și mai mult de „Junimea” și de conducătorii acesteia, deși, moral, rămâne îndatorat lui Titu Maiorescu.

Urmările Războiului de Independență – în răstimpul căruia Panu se aflate în străinătate – marcau o serie de înnoiri în viața publică din România, începând cu cele de ordin politic: Partidul Național Liberal, întemeiat în 1875, se instalează la putere pentru o îndelungată perioadă de timp (până în 1888); conservatorii, după ieșirea de la guvernare (1871-1876), se definesc ca partid politic pregătindu-se pentru opoziție; monarhia se consolidează în 1881, România devenind Regat.

Pentru un răstimp de mai bine de un an (aprilie 1880 – iunie 1881) cu recomandarea guvernului liberal, aflat la putere, G. Panu devine prim-procuror în Iași; în același timp, odată cu apariția ziarului „Liberalul”, în noiembrie 1880, face parte din conducerea redacției și devine un colaborator al acestuia. Era o orientare

încurajată și de strânsele lui legături cu filosoful Vasile Conta, devenit ministru în guvernul condus de I.C. Brătianu (1880).

Este ușor explicabilă, în acest context, strânsa lui colaborare cu C.A. Rosetti, al cărui șef de cabinet devine, odată cu intrarea acestuia în guvern în calitate de ministru de Interne (1881). A sprijinit inițiativele acestuia în direcția lărgirii democrației în România, din 1883 devenind deputat în Camera de revizuire a Constituției și intrând în disidența rosettistă împotriva lui I.C. Brătianu, care se dovedea pornit pe calea autoritarismului și a unui liberalism moderat, inacceptabil, nici pentru C.A. Rosetti, nici pentru G. Panu. În 1884, își dă demisia din Cameră, odată cu eșecul propunerilor de reforme democratice ale grupului rosettist (în primul rând, colegiul electoral unic).

De la această dată o ia constant pe calea opoziției față de guvernul liberal condus de I.C. Brătianu, încercând să-și definească un drum propriu sub semnul unui radicalism democratic, mai ales că în curând C.A. Rosetti va înceta din viață (1885).

În acțiunea sa, un rol important urma să-l aibă ziarul „Lupta”, întemeiat la Iași, în iulie 1884, devenit principal organ al opoziției, mai ales după ce, în 1886, redacția lui este mutată la București.

Pe această cale, Panu devine unul dintre principalii factori ai „opoziției unite”, care grupa disidenți liberali în frunte cu Dumitru Brătianu, fratele mai mare al primului ministru, dar și „tineri liberali”, ca N. Fleva, Take Ionescu (acesta din urmă, curând avea să treacă la conservatori!), precum și pe conservatori de mai multe nuanțe, adversari de drept ai guvernului liberal.

În plină campanie de răsturnare a guvernului liberal, survine incidentul care va marca evoluția vieții și carierei politice a lui G. Panu, anume publicarea în ziarul „Lupta”, fără semnătura sa, a articolului „Omul periculos” (1 aprilie 1887), cu injurii la adresa regelui Carol I, acțiune care se înseria pe linia vechilor lui convingeri republicane. Articolul a fost însoțit, chiar după deschiderea procesului care i-a fost intentat, de alte câteva articole

de acest gen („Un exploatator”, „Regalitatea” etc.). Un element comun al acestor articole trimitea, de fapt, la protestul său anterior, din 1884, când guvernul liberal, apoi Parlamentul, acordaseră regelui așa zisele „domenii ale Coroanei” (un teritoriu apreciabil din trupul țării!).

Cum se știe, procesul de „les majestate” (aprilie 1887) a dus la condamnarea autorului la doi ani de închisoare. Or, sfătuit și de amici – unii rău intenționați! – G. Panu nu a acceptat executarea sentinței și a fugit la Paris, urmând a reveni în țară la începutul anului următor, în februarie 1888, după ce este ales deputat în Colegiul II de Iași. Cum se știe, cu prilejul validării mandatelor, și sub influența lui P.P. Carp, Camera a votat suspendarea sentinței, în paralel survenind și grațierea din partea regelui. În orice caz, fuga la Paris, sustrăgându-se executării unei sentințe judecătorești, cum am mai menționat, va rămâne în conștiința publică a vremii și mai ales a regelui Carol I, care, așa cum s-a scris adesea, „nu i-a iertat această lașitate” (Vezi Corneliu Mateescu, *op. cit.*, p. 73).

Trebuie spus că îndelungata guvernare liberală în frunte cu I.C. Brătianu era imposibil să nu se rodeze, nu numai mentalitatea publică, ci, într-un fel, chiar spiritul constituțional reclamând alternanța la putere. Era evident că regele îl transformase pe I.C. Brătianu într-un colaborator apropiat mai ales după ce, în 1883, acesta încheiase alianța secretă cu Puterile Centrale. Or, pornirea opoziției împotriva guvernului liberal atingea și persoana regelui, care îl susținea.

În cele din urmă, frământările ample ale opoziției, cu mișcări de stradă care puteau duce la o stare de dezordine și anarhie, greu de stopat, au impus regelui decizia de înlăturare a guvernului liberal și chemarea la putere a conservatorilor. Într-un fel, suveranul a fost obligat să țină seama de „glasul” opiniei publice, chiar dacă în răstimpul anilor din urmă, de „vizirat” al lui I.C. Brătianu, fuseseră adoptate cele mai importante reforme social-economice ale mării guvernări liberale: inaugurarea unui tarif vamal protecționist, în 1886, adoptarea legii de protejare și încurajare a industriei naționale, în 1887, completând seria

reformelor deschise în 1880 cu înființarea Băncii naționale, și care se înscriau pe linia doctrinei „prin noi înșine”, promovată de I.C. Brătianu și adepții săi.

Prin urmare, în martie 1888, s-a constituit un nou guvern conservator, în frunte cu Theodor Rosetti. Cum opoziția care impusese înlăturarea guvernului liberal fusese eterogenă (la ea participând, pe lângă conservatori, și numeroase grupări disidente liberale), înțelegerea în sânul noilor beneficiari ai puterii se dovedește dificilă, ceea ce explică un nou interval de instabilitate guvernamentală, până la sfârșitul anului 1891; guvernul condus de Th. Rosetti nu se poate menține la putere decât pentru un an, acestuia succedându-i, până în noiembrie 1891, alte trei guverne cu compoziție eterogenă (conduse succesiv, de Lascăr Catargiu, generalul Manu și generalul I. Em. Florescu). În sfârșit, la capătul acestui interval de timp se instalează la putere o nouă guvernare în structura căreia intră conservatorii „puri”, adepți ai lui Lascăr Catargiu, precum și junimiștii în frunte cu P.P. Carp. Acesta este al doilea guvern conservator din istoria României, durând timp de aproape patru ani (decembrie 1891 – octombrie 1895) și având la conducere sa pe L. Catargiu, programul acestuia fiind dat însă de gruparea junimistă (de aici și numele de guvern „L. Catargiu – P.P. Carp”).

În mod normal, aceste schimbări în viața politică nu puteau să nu se răsfrângă și asupra lui G. Panu, pe care îl vedem activ în vârtoarea acestor evenimente, pe linia încercării de constituire a unui partid politic propriu, radical-democrat, anticipat programatic în 1888, cu un material publicat în ziarul „Lupta”, dar conturat ca atare, în anii următori, mai ales după instalarea la putere a guvernului conservator L. Catargiu – P.P. Carp. Un moment important pe calea radicalismului lui G. Panu l-a constituit discursul său în Adunarea Deputaților, - al cărui membru devenise – din 21 noiembrie 1888, în care a vorbit despre cauzele răscoalei țaranilor din acest an¹.

¹ Vezi comentariul asupra acestui moment, la C. Mateescu, *op. cit.*, pp. 78-81.

Această linie politică vizând constituirea unui partid politic radical odată cu adoptarea unui program de reforme privind modernizarea României în plan politic, dar și social-economic, s-a afirmat cu pregnanță mai ales, după instalarea la putere a guvernului L. Catargiu – P.P. Carp. În urma alegerilor din februarie 1892, Adunarea Deputaților și Senatul aveau să-și deschidă lucrările la 24 februarie, prin citirea Mesajului regal²

Adunarea Deputaților a ales ca președinte pe generalul Manu, care avea să rămână în această funcție în toată perioada legislaturii conservatoare, iar Senatul pe Gh.Gr. Cantacuzino, care se va menține și el în această funcție în tot cursul guvernării conservatoare³.

Cum vom vedea într-un capitol separat – capitolul următor – criticile la adresa inițiativelor legislative conservatoare vor prilejui lui G. Panu afirmarea poziției sale față de principalele probleme ale epocii. Pledoaria sa din acești ani pentru modernizarea societății românești în plan social-economic și politic a fost remarcabilă, ea conjugându-se cu activitatea de gazetar, ziarul „Lupta”, pentru încă un timp, servindu-i pe deplin ideile.

Aici vor apare numeroase articole care se înscriu în viziunea sa democrat-radicală asupra dezvoltării societății românești, cum a fost, între altele, articolul – de fapt un adevărat studiu – intitulat *Sufragiul universal*, pe care îl vedem publicat în anul 1893 și în broșură (pe care îl reproducem în Addenda de la sfârșitul acestui volum).

Din anii 1892-1894, apropierea lui Panu de Partidul Conservator este evidentă, în reformele social-economice promovate de ministrul Domeniilor, P.P. Carp, el aflând motivația acestei apropieri; găsea în acestea, dacă nu o identitate cu convingerile sale, cel puțin o tendință spre modernizare, pe care, în acești ani, după opiniile sale, nu o găsea la liberali, aflați în opoziție. Pe linia acestei apropieri el va ajunge în cele din urmă, în

² D.A.D., 1891/1892, pp. 29-30; D.S., 1891/1892, pp. 19-20.

³ D.A.D., 1891/1892, șed. din 26 febr. 1892, p. 43; D.S., 1891/1892, șed. din 23 febr. pp. 19-20.

1897, la fuziunea cu conservatorii, după ce, în prealabil, în decembrie 1895, ziarul „Lupta”, care fusese ca ziar de opoziție stindardul radicalismului său, își înceta existența, Panu începând colaborarea sa la ziarul conservator „Epoca”, condus de Nicolae Filipescu.

Cum se știe, din păcate, aspirația sa de a ajunge ministru cu ajutorul conservatorilor, în această ipostază dorind să-și pună în practică ideile sale, avea să eșueze în anii 1899-1900, când, cu prilejul constituirii, succesiv, a celor două guverne conservatoare, el s-a văzut șters de pe listele de propuneri – fie datorită opoziției regelui Carol I, fie datorită unor fruntași conservatori, precum P.P. Carp sau Tale Ionescu, care, deși îi apeciau competența, anticipau dificultatea colaborării cu un om politic cu idei inacceptabile din punct de vedere conservator (mai corect, un eșec explicabil din ambele unghiuri de vedere).

A urmat, treptat, din 1901, mai ales odată cu întemeierea unui nou ziar, „Săptămâna”, reîntoarcerea sa în Partidul Național Liberal.

Este schimbarea care i-a adus reputația de „traseist”, chiar un simbol al fenomenului, cum a scris nu demult cunoscutul istoric, Ion Bulei⁴.

Mai corect, eșecul lui de a ajunge ministru, de a realiza o aspirație pe drept justificată, trebuie explicată prin trimitere la structura vieții politice din România la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, care era dominată de existența celor două mari partide, Conservator și Național Liberal, reprezentând, clasele suprapuse ale societății – o structură care, pe de altă parte, corespundea vederilor regelui și era sprijinită în acest sens. În asemenea condiții ascensiunea la putere a unor formațiuni politice – precum Partidul Radical al lui G. Panu – reprezentând alte interese sociale nu era posibilă; ele nu-și găseau locul în această structură, nu venise încă vremea lor.

⁴ Vezi, *Lumea românească la 1900. Traseismul în politică la sfârșitul secolului al XIX-lea. Cazul Gheorghe Panu*, în „Ziarul Financiar”, din 9 octombrie 2010.

G. Panu nu aspira la putere dintr-un interes material personal, cum era cazul multor politicieni ai timpului, ci voia, cum am subliniat, să-și asigure o platformă de promovare a ideilor sale. În acord cu o competență pe care o dovedise din plin. Sub raportul acestei aspirații, revenit în sânul liberalilor, el încearcă o nouă dezamăgire, nereușind să ajungă ministru.

În ultimi ani de viață, își va potoli amărăciunea în paginile revistei „Săptămâna”, unde apar numeroase și diverse materiale atestând caracterul enciclopedic al culturii sale; aici, între altele, a publicat în serie amintirile sale de la „Junimea”, ulterior, acestea alcătuind două volume, fiind cele mai importante relatări de acest gen despre renumita societate cultural-politică.

După o îndelungată suferință va înceta din viață la 6 noiembrie 1910, la o vârstă când încă ar fi putut servi cu mare folos politica timpului.

După dispariția sa, dacă nu acte de guvernământ, rămâneau ideile sale, viziunea lui asupra unei societăți moderne care urma să aparțină viitorului.

Dintre contemporanii săi apropiați, C.D. Anghel avea să-i facă un binemeritat portret.

„Firul vieții acestui bărbat nu prea a fost rectiliniu, dar toate aceste tribulațiuni politice n-au fost datorate inconsecvenței, nici vreunei ambiții nesatisfăcute de a ajunge la putere.

Era mai degrabă neastâmpărul unei firi superioare, stânjenite într-un cadru prea strâmt; zbuciumul unui vultur, închis în zăbrelele unei cuști de orătenii. Nu este adevărat că Panu ar fi fost ahtiat după minister, dar e netăgăduit că ar fi râvnit la un portofoliu. Ce ar fi de mirat?

Era omul conștient de valoarea lui și era firesc, în definitiv să voiască să dea la cârmă măsura destoiniciei sale”⁵.

Nici într-o lucrare mai apropiată în timp, din anii comunismului, autorul, Corneliu Mateescu, nu putea decât să sublinieze – în limitele cenzurii vremii – valoarea operei și personalității lui G. Panu, scriind:

⁵ C.D. Anghel, *Semănătorul de idei*, București, 1933, p. 14.

„Dincolo de inconsecvențele sale de multe ori contradictorii, de toate oscilațiile unei cariere politice de peste trei decenii, ceea ce nu i se poate contesta lui Panu este democratismul ideilor, dorința de a contribui la propășirea țării. Însăși dorința de a accede pe banca guvernamentală suntem convingși că trebuie pusă în legătură cu dezideratul sincer de a-și aduce o contribuție concretă în această direcție” (*op. cit.*, 1987, p. 188).

*

* *

După cum am arătat, calitatea lui G. Panu de senator în guvernul conservator L. Catargiu – P.P. Carp, în anii 1892-1895, a fost aceea care a pus în lumină, înainte de toate, concepția lui privind modernizarea societății românești în plan socio-economic și politic. Discursurile lui din acești ani alcătuiesc un adevărat tezaur ideologic, se constituie într-o contribuție remarcabilă la istoria gândirii social-politice și economice românești, care merită să fie relevată.

Reproducem aici, în interesul cercetătorilor, dar și al altor cititori avizați, o parte dintre aceste discursuri, grupate pe patru categorii de probleme: școala și biserica; administrația; problema agrară; legislația minieră.

Discursurile lui G. Panu, vizând aceste domenii ale evoluției societății românești, reproduse în volumul de față, — discursuri prilejuite de proiectele de legi conservatoare, aparținând unor oameni politici ca P.P. Carp sau Take Ionescu —, în prealabil, sunt comentate de noi pornind de la o serie de lucrări privind viața parlamentară din România apărute cu un timp în urmă (Vezi *Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare din România până la 1918*, Edit. Academiei Române, București, 1983; de asemenea, lucrarea noastră, *Doctrina și legislația junimist-conservatoare în dezbaterile Parlamentului român. 1891-1895*, Edit. Universității din București, 2007.)

II. LEGISLAȚIA CONSERVATOARE ÎN DEZBATERILE PARLAMENTULUI ROMÂN (1892-1895)

1. Dezbateri privind organizarea școlii și bisericii (1893)

Cum se știe, prima reformă importantă pe linia modernizării legislației din 1864 a fost adoptată în anul 1893, în răstimpul ministeriatului lui Take Ionescu¹. Este vorba de *legea învățământului primar și primar normal*, dezbătută și adoptată de corpurile legiuitoare în cea de a doua sesiune legislativă a guvernării L. Catargiu – P.P. Carp. Proiectul de lege a fost adus mai întâi în dezbaterile Adunării Deputaților, la 1 martie 1893, raportor fiind deputatul M. N. Săulescu. Expunerea de motive, arătând pe bază de cifre starea „dintre cele mai deplorabile” a învățământului primar, făcea vinovată pentru această situație, în primul rând, legea din 1864: „Confecționată în grabă, în ultimele zile ale dictaturei lui Vodă Cuza – se scrie aici, cu o vizibilă pornire împotriva Domnului Unirii și a operei sale –, această lege n-a fost niciodată aplicată în întregul ei, și ne întrebăm dacă ceea ce se aplică ar merita să fie”². Referindu-se la încercările din trecut ale diferitelor guverne de a modifica legea, expunerea apreciază că „nici nu mai e de trebuință de demonstrat imperioasa necesitate de a înlătura un așezământ dăunător dezvoltării noastre

¹ Unele referințe asupra legilor școlare din vremea lui Take Ionescu, vezi la Ilie Popescu-Teiușan, *Contribuții la studiul legislației școlare românești. Legea Instrucțiunii Publice din 1864*, Edit. Didactică și Pedagogică, București, 1963, pp. 181, 183-184.

² D.A.D., 1892/1893, șed. din 1 martie 1893, p. 675.

culturale”³. Altfel, expunerea de motive recunoaște dreptul la învățătură al claselor de jos, și anume în acești termeni: „Regimul modern de guvernare, participarea claselor populare la direcția politică a statului cer, de asemenea, un discernământ și cunoștințe speciale, cari nu se pot obține decât prin o cultură larg și cu profunzime răspândită, altfel masele vor cădea victimă celei mai rău intenționate demagogii”⁴.

La discuția generală, câțiva deputați, A. Vidrașcu, C.I. Nicolaescu, C.C. Dobrescu-Prahova, C. Dobrescu-Argeș au criticat cu virulență proiectul pentru diferența pe care el o făcea între învățământul primar urban și învățământul rural.

Proiectul împărțea învățământul primar în trei categorii sau cicluri: *superior*, un ciclu complet, destinat orașelor, *mediu*, destinat satelor, cu un procent redus de învățături, și *inferior*, destinat cătunelor, cu un procent și mai redus de învățături.

După o săptămână de discuții, la 8 martie, în Adunarea Deputaților, dezbaterile asupra proiectului de lege privind învățământul primar sunt întrerupte, pentru a fi reluate la 22 martie, când se votează ultimele articole. Pus la vot în totalitatea sa, proiectul este adoptat în aceeași zi, cu 70 bile albe, 5 negre⁵.

La Senat, primul vorbitor în cadrul discuției generale asupra proiectului de lege a fost Petru Poni, ilustrul chimist și om de școală. Discursul său pronunțat cu acest prilej exprimă o adevărată concepție privind organizarea și rolul învățământului primar în societatea românească. O reconsiderare a rolului învățământului primar în evoluția României moderne e dedusă de savant din constatarea pe care o face, anume că în timp ce în ultima jumătate de veac România a făcut mari progrese pe plan politic și economic, în același timp, „marea masă a poporului a rămas îndărăt sub toate punctele de vedere”, instrucția publică rămânând

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, șed. din 22 martie 1893, p. 1065.

în urma altor domenii⁶. În acest sens, el aplaudă ideile lui Take Ionescu din expunerea de motive la proiectul de lege, pentru a constata apoi că între țelurile enunțate și soluțiile date există o flagrantă contradicție.

Pe linia pozițiilor democratice afirmate în Senat se înscrie și *discursul lui G. Panu*, care, declarându-se de acord cu criticile aduse de Petru Poni, își propune să formuleze și altele, fără a considera prin aceasta inutilă luarea în considerare a proiectului, căci, apreciază el, oricum, el „este o îmbunătățire față de legea din 1864”⁷. Referindu-se la prevederile proiectului privind programa de învățământ, Panu pledează pentru un învățământ cu caracter științific, în cadrul căruia, după opinia lui, în contrast cu mentalitatea creștină a timpului, religia să nu-și aibă locul, ea constituind „un întreg sistem filosofic, cu desăvârșire opus de al nostru”⁸, punându-se accentul pe studiul fenomenelor naturii și al legilor sociale. „După mine, scopul școlii este de a se da noțiuni precise și exacte de toate fenomenele, fie sufletești, fie sociale; de a da o explicațiune lumii în care trăim, societății din care facem parte, de a alunga ideile false din mintea omului, și a pune în loc cât se poate mai multe adevăruri”⁹. Cerând și el, ca și P. Poni, un învățământ de stat și egalitar, adoptarea unei singure școli complete pentru toată țara, prin suprimarea celor trei tipuri precizate de proiect, Panu declară, în încheierea discursului său, că, altfel, nu se poate lăsa înșelat de „democratismul” afișat de Take Ionescu în apărarea proiectului său¹⁰.

⁶ D.S., 1892/1893, șed. din 3 mai 1893, p. 956.

⁷ *Ibidem*, șed. din 6 mai 1893, p. 976.

⁸ *Ibidem*, p. 977.

⁹ *Ibidem*, p. 976.

¹⁰ *Ibidem*, p. 981. Mai net nefavorabilă față de acest proiect a fost însă poziția redactorilor de la „Lupta”. Publicând memoriile de protest ale corpului didactic, ziarul aprecia proiectul lui Take Ionescu în privința învățământului pentru copiii de țărani ca un act de „dezorganizare completă”. Cf. „Lupta”, 17 ianuarie 1893, p. 1. De asemenea, 19 ianuarie 1893, pp. 2-3; 20 ianuarie, p. 2; 24 februarie, p.1 ș.a.

Pe linia discursurilor menite să ridice nivelul dezbaterilor la Senat se înscrie și cel al lui Dimitrie A. Sturdza, șeful Partidului Liberal, dar în același timp remarcabil om de școală, fost ministru al Instrucțiunii Publice în anii 1885-1888, autor al unui cunoscut proiect de reorganizare a învățământului, în sfârșit, reputat om de știință. Ca și P. Poni, el se declară în dezacord cu proiectul lui Take Ionescu în primul rând în privința întreținerii școlii, principiul obligativității școlii, incumbând de la sine, arată el, datoria statului de a garanta întreținerea ei. Mai ales în statele cu cultură mai înapoiată, numai statul poate face ca obligativitatea învățământului să devină o realitate, el trebuie să asigure pe deplin „educațiunea poporului nostru, ca astfel el să înainteze, prin dezvoltarea minții, a cugetării și a conștiinței lui, prin dezvoltarea simțămintelor naționale. Căci numai atunci statul român se va întări pentru prezent și viitor”¹¹. Și el propune ca statul să ia întregul învățământ primar în mâinile sale, lăsând comunelor numai o serie de sarcini minime (repararea localurilor și a mobilierului).

După o strălucită apărare pe care Take Ionescu și-o face, față de criticile aduse de P. Poni¹² și D.A. Sturdza, și după luarea în considerare a proiectului, în cadrul dezbaterilor pe articole, amendamentele propuse de cei doi principali oponenti – prin care se voia de fapt schimbarea radicală a proiectului guvernamental – sunt pe rând respinse, în cele din urmă, la capătul discuțiilor, proiectul de lege fiind și aici adoptat în ziua de 8 mai 1893, cu 53 voturi pentru, unu împotriva¹³.

¹¹ Vezi D.A. Sturdza și P. Poni, *Legea asupra învățământului primar. Cuvântările rostite și amendamente propuse în Senat la proiectul guvernului*, București, 1893, p. 40.

¹² După ce în mai multe numere anterioare ziarul conservator „Timpul” susținuse proiectul lui Take Ionescu, în nr. din 6/18 mai 1893, într-o dare de seamă pe marginea succesului tânărului ministru, care reușise să înlăture „nedumeririle” lui P. Poni, ziarul aprecia că „va fi un titlu de glorie pentru partidul conservator de a fi făcut primul și cel mai însemnat pas în marea operă a reformei”. Cf. „Timpul”, nr. 99, 6/18 mai 1893, p. 1.

¹³ D.S., 1892/1893, șed. din 8 mai 1893, p. 1022.

Fără îndoială că reforma lui Take Ionescu – pe care o schița această lege – era departe de a soluționa problema învățământului primar, acesta fiind conceput de legiuitor, cum observa N. Iorga, „numai în condițiile materiale ale existenței lui”¹⁴. „Principiile” de inegalitate care stăteau la baza legii lui Take Ionescu, viu combătute în cadrul dezbaterilor parlamentare, cum am văzut, contraveneau în mod flagrant tendințelor democratice ale epocii. Pe de altă parte, trebuie subliniat că reforma lui Take Ionescu a constituit, totuși, așa cum sublinia un cunoscut exeget, un pas înainte pe „calea dezvoltării școlii și a științei de carte”¹⁵. Iar activitatea tânărului ministru s-a dovedit fructuoasă, prin perseverența sa luând ființă nu numai câteva sute de școli primare, ci și numeroase licee și instituții de învățământ superior. Această reformă a constituit un pas înainte mai ales în sensul că a pregătit calea reformei de peste câțiva ani a lui Spiru Haret¹⁶, a impulsionat – în primul rând prin dezbaterile parlamentare – procesul de clarificare a ideilor în direcția unui învățământ cu adevărat democratic.

Tot în cursul acestor ani, când Take Ionescu s-a aflat în fruntea conducerii Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, au fost dezbătute și adoptate alte câteva legi de o însemnată deosebită. Este vorba în primul rând de *Legea clerului mirean și a seminariilor*, care a stârnit îndelungate dezbateri parlamentare, în cadrul cărora Take Ionescu și-a dat întreaga măsură a calităților sale de om de cultură, de orator mai ales, el fiind, cum îl caracteriza G. Panu, „unul din cei mai însemnați oratori, poate cel mai întâi”¹⁷.

Adoptarea unei legi menită să ducă la îmbunătățirea stării materiale și culturale a clerului român, cădea în obligațiile morale

¹⁴ N. Iorga, *Istoria învățământului românesc*, Edit. Didactică și Pedagogică, ediție I. Popescu-Teiușan, București, 1971, p. 166.

¹⁵ V. Netea, *Take Ioanescu*, Edit. Meridiane, București, 1971, p. 24.

¹⁶ Asupra acestuia, vezi Emil Băldescu, *Spiru Haret în știință, filozofie, pedagogie, învățământ*, Edit. Didactică și Pedagogică, București, 1972, p. 343.

¹⁷ Gh. Panu, *Portrete și tipuri parlamentare*, București, 1893, p. 69.